

Journal of Social Intervention: Theory and Practice –
2023 – Volume 32, Issue 4, pp. 44–56
<http://doi.org/10.18352/jsi.791>

ISSN: 1876-8830

URL: <http://www.journalsi.org>

Publisher: Rotterdam University of Applied Sciences
Open Access Journals

Copyright: this work has been published under a
Creative Commons Attribution-Noncommercial-No
Derivative Works 3.0 Netherlands License

Toby Witte is emeritus lector Maatschappelijke Zorg
en Sociaal Beleid (Hogeschool Rotterdam), verbonden
geweest aan de Associatie Werkplaatsen Sociaal Domein,
lid van de Programmacommissie Jeugd (Zonmw) en lid
van diverse audit- en visitatiecommissies sociaal werk en
pedagogiek. Sinds 2009 is Toby ook lid van de redactie
van JSI, waarvan de afgelopen jaren als hoofdredacteur.

Correspondence to: Toby Witte

E-mail: toby65@xs4all.nl

Category: Essay

ONGEHOORD EN AFGEHAAKT. KRAKEND POLITIEK FUNDAMENT EN HET BELANG VAN LOKAAL 'ONGEPAST' SOCIAAL (HERSTEL) WERK

TOBY WITTE

ABSTRACT

This essay discusses the social context and the causes and consequences of the smouldering dismay and declining faith among non-voters and protest-voters in the Netherlands, from a historical perspective. Addressed is the question if the aforementioned relates to the effects of the decentralisation of the social domain in 2015 and the social policy of Dutch municipalities. Finally, the essay considers the role of social workers in restoring faith in politics and public administration.

INLEIDING

De opkomst bij de gemeenteraadsverkiezingen in Nederland in maart 2022 was uitzonderlijk laag. Landelijk gezien nam slechts 51 procent van alle kiesgerechtigden de moeite om naar de stembus te gaan: de laagste score ooit sinds de afschaffing van de opkomstplicht in 1970. In Amsterdam maakte 46 procent van de kiesgerechtigden gebruik van hun stemrecht. Rotterdam

spande de kroon met een treurige opkomst van 39 procent. In sommige Rotterdamse stadsdelen viel de opkomst zelfs nog dramatischer uit: tot ruim onder de 30 procent. In Pendrecht, een wijk in Rotterdam-Zuid, maakten slechts 80 van 1431 stemgerechtigden de gang naar het stemlokaal, omgerekend nog geen 6 procent. De opkomst in de meeste grootstedelijke gemeenten was sowieso opvallend mager (<https://www.verkiezingsuitslagen.nl/>). De verklaringen voor de lage opkomst in de grootstedelijke gemeenten lopen uiteen van lage sociale status tot gezondheidsverschillen, politiek cynisme, lage waardering voor de gemeenteraad en gebrek aan kennis. De motieven om niet te stemmen komen volgens politicologisch onderzoek samengevat neer op: (1) wantrouwen richting de politiek, (2) geen belangstelling voor de (lokale) politiek, (3) het gevoel niet gezien of gehoord te worden door lokale politici. Er is een terechte zorg dat een aanhoudende lage opkomst een verzwakking inhoudt van de democratische legitimiteit van het gemeentebestuur (Van Ostaaijen, 2018; Vollaard et al., 2023a,b). Vooral de meer kwetsbare groepen burgers voelen zich onmachtig, ongehoord en weinig serieus genomen door de politiek. Boos en verontwaardigd haken sommige burgers af, terwijl anderen voor een alternatieve politieke uitweg kiezen door te protesteren en/of op populistische partijen te stemmen. Vervreemding en polarisatie zijn zowel oorzaak als gevolg - elkaar versterkende factoren - van het kraken van het lokaal politieke fundament (Hurenkamp & Duyvendak, 2022). In deze essayistisch beschouwing ga ik, met her en der een korte historische blik, in op de sociaalmaatschappelijke context en op de oorzaken en gevolgen van het smeulend ongenoegen en tanend vertrouwen onder de niet- en anders-stemmers. Daarnaast behandel ik de vraag of dit mogelijk samenhangt met de gevolgen van de decentralisatie van het sociaal domein en het sociaal beleid van gemeenten. Om niet in een doemstemming te eindigen, sluit ik af met een blik op geopperde oplossingen voor het herstel van vertrouwen en op de mogelijke rol die het sociaal werk hierin kan spelen.

AFHAKERS EN ONBEHAGEN

Het politiek afhaken heeft een relatie met het inkomens- en opleidingsniveau van stemgerechtigden. In het algemeen geldt, hoe hoger de opleiding en het inkomen, des te meer vertrouwen er is in 'de' politiek en andersom. Daarnaast zijn er geografisch verschillen te onderscheiden. Kansrijke regio's, gemeenten en wijken met relatief veel sociaal, economisch en financieel 'kapitaal' kenmerken zich door bewoners met een grotere politieke betrokkenheid en interesse. Kansarme gebieden daarentegen tellen relatief meer bewoners met een gering vertrouwen in de politiek en meer afhakers. Lage opkomst en niet-stemmen hangen overigens niet alleen samen met achterstanden op het vlak van werk, inkomen en gebrek aan vertrouwen, maar ook met gezondheidsverschillen en eenzaamheid. Volgens De Voogd en Cuperus (2021) zijn mensen niet zozeer doelbewust

ONGEHOORD EN AFGEHAAKT

afgehaakt, maar door maatschappelijke en economische ontwikkelingen 'afgehaakt gemaakt'. Een proces dat al langer gaande is. In 1995 liet Fukuyama in zijn boek *Trust* al zien dat vertrouwen in belangrijke mate wordt bepaald door het 'sociaal kapitaal' van een samenleving. Dat wil zeggen het vermogen van burgers om onderlinge verbanden aan te gaan en in groepen en organisaties samen te werken. Het verval van vertrouwen en gemeenschapszin is volgens Fukuyama af te lezen aan de toename van geweld en juridische procedures, het uiteenvallen van gezinnen, buurten, kerken en vakbonden, én uit de desinteresse voor politiek. Daar komt bij dat door globalisering, angst voor verlies van identiteit door toenemende immigratie en het verdwijnen van bepaalde beroepen, opleidingen en tradities, groepen burgers verweesd en onzeker raken in hun bestaan (Beugelsdijk, 2021; Knepper & Kortenray, 2008). Als dan tot slot ook instituties van de democratische rechtsstaat, waar iedere burger blindelings op moet kunnen rekenen, bijdragen aan ongelijkheid en onrechtvaardige behandeling in plaats van deze te voorkomen, dan zet dat de betrouwbaarheid en geloofwaardigheid van de overheid onder druk en leidt dit tot politiek onbehagen. Dit is bijvoorbeeld gebeurd rond de toeslagenaffaire en de schadeafhandeling van de aardgasbevingen in Groningen (Putters, 2019). Dit politieke onbehagen dat voortvloeit uit ergernis, machteloosheid, zorgen en het gevoel van burgers dat de politiek hen negeert of gewoonweg niet begrijpt of wil begrijpen, leidt bij een proportioneel deel van de bevolking tot een gevoel dat de samenleving zich braaf moet gedragen zoals de overheid wenselijk acht. We zouden niet langer van doen hebben met een primair dienstverlenende overheid, die er is voor burgers, maar een wantrouwende overheid, die de burger ziet als verlengstuk van haar beleid. Het gevolg laat zich niet moeilijk raden: veel burgers herkennen zich steeds minder in het beleid van de overheid en in de politieke besluitvorming van gemeenteraden en het parlement (Putters, 2022). De gestage opkomst van populistische en alternatieve tegenpartijen is een signaal en reactie op deze ontwikkelingen. Want, waar sommigen de politiek voor gezien houden en afhaken, worden anderen juist actief. Zij uiten hun frustraties, boosheid en verlangen naar verandering door op nieuwe politieke partijen te stemmen, die een totaal ander beleid pretenderen voor te staan. Daar is vanuit democratisch oogpunt niks mis mee, alleen de gevolgen zijn niet altijd positief. Democratische waarden komen door de opkomst van al te populistische partijen onder de druk te staan (Van der Meer & Ham, 2022).

SMEULEND ONGENOEGEN

De groeiende vertrouwensbreuk tussen burger en politiek, de maatschappelijk tweespalt tussen *have* en *havenots* (theoretisch en praktisch opgeleiden) en de scheidslijn tussen stemmen en niet-stemmen lijkt tijdens de Fortuyn-revolte in 2002 een verklaringsgrond te hebben gevonden. Volgens een aanzienlijk deel van de bevolking leven we sindsdien in een uitzonderlijk turbulente

politieke tijd, waarin de ene crisis de andere crisis opvolgt (Dekker, 2002; Van der Meer & Ham, 2021). Denk aan de coronapandemie, de klimaatcrisis, het toeslagenschandaal, aardgasbevingen in Groningen, de oorlog in Oekraïne, de stikstofaffaire, misstanden en wachtlijsten in de jeugdzorg en de gebrekkige opvang van vluchtelingen en statushouders.

Toch is dit een vrij smalle en onhistorische opvatting, want de hedendaagse crisissfeer van polarisatie, niet-stemmen en politiek wantrouwen is absoluut geen uniek of uitsluitend recent verschijnsel. In de jaren zeventig en tachtig van de twintigste eeuw was er eveneens sprake van een opeenstapeling van politiek-maatschappelijke crises. Er was toen gebrek aan olie door het embargo van Arabische landen. Internationale spanningen liepen verder op door de nucleaire wapenwedloop tussen Rusland en de Verenigde Staten/NAVO en de mogelijke plaatsing van kruisvluchtwapens riep in Nederland veel emoties op (Hollanditis). Daarnaast vormde milieuproblematiek in de vorm van lucht-, water- en bodemverontreiniging alsmede de uitputting van de aarde (het alarmerende rapport van de 'club' van Rome, dat in 1972 in het Nederlands verscheen onder de titel *Grenzen aan de Groei*) volgens velen een bedreiging van ons bestaan. Ook op sociaaleconomisch vlak was er sprake van crises (Meadows, 1972). Oude wijken in grote steden waren door verwaarlozing in verval geraakt en onleefbaar geworden en traditionele industrieën – werkgelegenheid in bijvoorbeeld scheepsbouw en textiel - verdwenen uit Nederland door internationale concurrentie. Daar bovenop kwamen de toename van het aantal arbeidsmigranten en stevige bezuinigingen op welzijn en zorg. Stuk voor stuk waren dit destijds politieke *hot-issues*, die, net als de crises nu, boosheid en verontwaardiging oproepen bij grote groepen Nederlanders. Stakingen, protesten, bezettingen en (krakers)rellen waren in die tijd aan de orde van de dag, maar burgers wendden zich ook teleurgesteld af van de politiek. Politici werden beschuldigd niet te luisteren naar de mening, frustraties en het ongenoegen van de 'gewone man' en hadden geen idee hoe ze problemen moesten oplossen.

Nu, veertig jaar later, is de verwarring en verontwaardiging niet groter. Stakingen voor een beter loon, demonstraties van klimaatactivisten en protesten van boeren komen niet voort uit een meer gepolariseerde politiek of een grotere verwarring dan in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw. Doembeelden en -scenario's en smeulend ongenoegen zijn van alle tijden (Hellema, 2012; Palm, 2017; Turpijn, 2011; Turpijn & Van Galen, 2022).

KLOOTJESVOLK, BEDREIGDEN, DERDERANGSBURGERS EN PRECARIAAT

Het moet gezegd worden, het imago van de politiek is nooit geweldig geweest. Het democratische spel dat 'politiek' heet, wordt al decennia met gekonkel, machtsspelletjes, saaiheid, baantjesjagerij

en het beeld van zakkenvullers geassocieerd. Na het schrappen van de opkomstplicht uit de wet, is de gang naar de stembus niet voor iedereen een vanzelfsprekendheid. Voor de een is stemmen een burgerplicht of zelfs een mogelijkheid om protest door te laten klinken door eventueel op nieuwe radicalere (protest)partijen te gaan stemmen. De ander haakt teleurgesteld af of is gewoonweg van huis uit niet geïnteresseerd in politiek, zeker niet als het om de gemeenteraad of de provinciale staten gaat. Die apathie onder niet-stemmers is onwenselijk voor de democratie, hoewel niet-stemmen ook een recht is of gek genoeg een zekere vorm van 'stemmen met de voeten'. Politicoloog Huntington (1974) waarschuwde vijftig jaar geleden al waartoe dit kan leiden. Hij zag trends die duiden op een sterk toenemende maatschappelijke verdeeldheid en politieke polarisatie. Aan de ene kant, hoog op de maatschappelijke ladder, staat een heersende politieke elite met weinig gevoel voor de belevingswereld van de 'gewone mensen', terwijl die 'gewone mensen' tijdens verkiezingen wel gezagsgetrouw hun stem uitbrachten op diezelfde elite. Vervolgens is er een tussengroep burgers die nauwelijks echt geïnteresseerd is in het wezen van de politiek, maar die wel door hogere opleiding en emancipatie in staat is op te komen voor het eigenbelang en die zich, indien nodig, uitstekend weet te weren in het politieke machtspeel door publiekverzet en/of het uitbrengen van een proteststem. Geheel aan de andere kant en onderaan de maatschappelijke ladder, staat een groep praktisch of niet-opgeleide, minderbedeelde en kansarme pechvogels - ooit door de provobeweging in de jaren 1960 cynisch aangeduid met 'klootjesvolk' - die in het politieke krachtenveld ongehoord blijft en niet aan bod komt (Huijsen, 2020). Deze laatste groep is het slachtoffer van de schaduwzijde van de meritocratische samenleving waarin iemands maatschappelijke stijgingskansen in een uiterst competitieve prestatiesamenleving zijn bepaald door eigen inzet, talenten en opleidingsniveau. Een groep voor wie er dus weinig hoop is op verbetering. De consequentie van dit alles is een groter wordende individuele onzekerheid en groeiende maatschappelijke verdeeldheid.

Socioloog Van den Brink (2002) spreekt liever van 'bedreigden'. Hij signaleert dat sinds 1990 steeds meer burgers zich keren tegen modernisering en roepen om een beschermende overheid en sterk leiderschap. Het heersende gevoel onder de 'bedreigden' is dat zij niet verder of hogerop kunnen komen. Het leidt tot onbehagen, frustraties en onmacht. De overheid faalt in ogen van de 'bedreigden' en 'de' politiek van gesettelde middenpartijen stelt teleur. Het gevoel geen of onvoldoende greep te hebben op het eigen bestaan en tegen te worden gewerkt door een niet-luisterende overheid en een dominante politieke elite werkt wantrouwen ten aanzien van democratie en politiek in de hand (Thomassen, 2000; Witte, 2006). Weer latere onderzoeken – er zijn er heel wat verschenen - verfijnen het beeld van de boze burgers en niet-stemmers. Zo maakt Van Gunsteren (2022) onderscheid naar eerste-, tweede- en derderangsburgers. Met de eersterangs burgers is alles puik in orde, maar de tweederangsburgers voelen zich daarentegen

weinig of niet-gezien en onvoldoende gehoord en zijn teleurgesteld in de beloftes van de gesetelde politiek. Zij zoeken troost in alternatieven zoals het populisme. De derderangsburgers hebben het vertrouwen in de politiek totaal verloren, laten zich niet horen en zien in de publieke ruimte en houden zich vrijwel muistil. Het Sociaal en Cultureel Planbureau (Vrooman et al., 2014, 2023) gaat een stapje verder en stelt dat Nederland sinds de eeuwwisseling een eigentijdse klassenmaatschappij aan het worden is, waarin sociale, economische en culturele verschillen groeien. Daarbij onderscheiden ze maar liefst zeven klassen, die grotendeels in gescheiden werelden leven. Er dreigt door die verschillen een democratisch tekort te ontstaan, omdat de gevestigde - plutocratische - bovenlaag van hoogopgeleiden het actiefst stemt en politieke invloed heeft. In het parlement, provinciale staten en gemeenteraden zitten namelijk 'soortgenoten': hoogopgeleide politici met een hoog 'ons kent ons' gehalte. Dit staat in schril contrast met de onderste twee klassen, die van de 'onzekere werkenden' en het kansarme 'precariaat' (samen 16 procent van de bevolking), waarin het aantal niet-stemmers fors is. Zij vinden over het algemeen dat ze geen invloed hebben en ze voelen zich achtergesteld en ondervertegenwoordigd in een politiek systeem of diplomademocratie, waarin uitsluitend wordt geluisterd naar theoretisch hoogopgeleide gesetelde burgers die opkomen voor het eigenbelang (Bovens & Wille, 2011; Bovens et al., 2014; Vrooman et al., 2014, 2023).

POLARISERING EN TANEND VERTROUWEN

Het gaat dus volgens velen niet goed met Nederland. Groeiende onenigheid, toenemende tegenstellingen, verruwing en verharding in politiek en samenleving leiden tot zorgen, een tanende tevredenheid en stijging van polarisatie. De bereidheid naar elkaar te luisteren, te zoeken naar wat verbindt en elkaar wat te gunnen, neemt zienderogen af. In de kakofonie van allerlei meningen en opinies wordt het geluid van zwakkere groepen overstemd of gewoonweg genegeerd (Schnabel, 2018). Polarisation wordt als een knellend maatschappelijk probleem ervaren en staat daarom volop in de belangstelling van de media. Bovendien mag het zich als studieobject eveneens verheugen op de nodige wetenschappelijke belangstelling. Hoewel sommigen polarisation als een positieve uiting zien- het zou het inhoudelijke debat bevorderen en een uitdrukking zijn van betrokkenheid – betreuren anderen dat het leidt tot tegenstellingen die nadelig zijn voor maatschappelijke samenhang en schadelijk voor het functioneren van de democratie.

Ook hier moeten we aantekenen dat polarisation geen specifiek hedendaags verschijnsel is. In de Nederlandse politiek kwam polarisation al voor tussen circa 1920 en 1970, zij het in de gepacificeerde vorm van verzuiling. Dat wil zeggen: de toen gescheiden en vooral politiek en

ONGEHOORD EN AFGEHAAKT

maatschappelijk tegengestelde katholieke, protestante en socialistische zuilen werden met enige moeite bij elkaar gehouden door onderling toeverleg van de verzuilde politieke elites. Ook toen was er echter sprake van tegenstellingen, verdeeldheid en onderling wantrouwen. Vanaf circa 1965 zette de ontzuiling in, waarmee de politieke en maatschappelijke verhoudingen meer op scherp kwamen te staan. Voornamelijk een deel van de jongerengeneratie accepteerde de tot dan heersende gezaghebbende elite niet en wenste niet meer van bovenaf te worden aangestuurd. Het wantrouwen in de gevestigde politieke orde bood alternatieve 'tegenpartijen en -stromingen' de kans, overigens niet altijd even succesvol, om de boel politiek op z'n kop te zetten. Kortom, polarisatie is, zij het in golfbewegingen, nooit weggeweest van het politieke toneel (Dekker, 2022; Knepper & Kortenaar, 2008). Echter, de hevigheid van polarisering hing en hangt wel af van hoe overheid en politiek omgaan met wisselende en turbulente maatschappelijke omstandigheden. Ook niet onbelangrijk is of de politieke besluitvorming en beleidsmaatregelen aansluiten bij de realiteit van alledag, zoals burgers die aan den lijve ondervinden. Immers, problemen waar beleidsmakers en politiek oplossingen voor hebben bedacht, blijken in de praktijk niet altijd te werken. Daar zit het pijnpunt waarom sommige burgers de politiek de rug toe keren (Tjeenk Willink, 2021).

PARTICIPATIE EN DECENTRALISATIE

Mensen zoeken eerlijke kansen op zinvolle participatie en zeggenschap, willen serieus genomen worden en vooral kwetsbare groepen verwachten zorg en ondersteuning van de overheid (Putters, 2022). De participatiesamenleving en de daarmee samenhangende decentralisatie van het sociaal domein, die vanaf 2015 startte, hadden hiervoor moeten zorgen. De lokale politiek (gemeenten) zou over de geschikte kernkwaliteiten beschikken als het gaat om participatie en het centraal stellen van het burgerperspectief, zo was de aanname. Ten eerste zouden de lokale politiek en het bestuur door een kortere afstand tot bewoners weten wat er leeft onder de inwoners. Ten tweede zouden gemeenten toegankelijker zijn, omdat bewoners en maatschappelijke organisaties eenvoudiger hun weg weten te vinden naar het gemeentehuis om hun wensen en opvattingen kenbaar te maken, aanvragen te doen en informatie in te winnen. Ten derde zouden gemeentepolitiek en -bestuur responsiever zijn, dat wil zeggen sneller en adequater kunnen reageren en inspelen op de invloed van bewoners en organisaties en op wensen en/of het oplossen van problemen (Kromhout et al., 2020; Witte, 2018, 2020).

Dit alles blijkt toch enigszins een misrekening te zijn geweest, want de ooit in 2013 met verve gepropageerde participatiesamenleving is geen succes. De relatie tussen burger, overheid en

politiek is onder invloed van de zogeheten 'zegeningen' van het neoliberale marktdenken sterk geïndividualiseerd en verzakelijk. De overheid legt een sterke nadruk op de eigen verantwoordelijkheid en veronderstelt zelfredzaamheid van de burger. De kwetsbare burger en sociaal zwakkere groepen, vaak wonend in oude achtergestelde stadswijken, kunnen hier niet mee uit de voeten en worden hierdoor het hardst geraakt in hun bestaan. Onder deze burgers neemt dan ook begrijpelijkerwijs het wantrouwen ten aanzien van politiek en gemeentebestuur toe. Het is geen toeval dat de meeste afhakers zich bevinden in wijken en buurten die decennialang zijn verwaarloosd qua leefbaarheid en waar het sociale huurwoningenbestand bovendien bedreigd wordt door de bouw van koop- en huurwoningen voor de midden- en hogere-inkomensgroepen. Met name ouderen en bewoners die al langer in deze wijken wonen doen niet meer mee aan (lokale) verkiezingen uit bittere teleurstelling over het gemis aan gemeenschappelijkheid en wegbezuinigde betekenisvolle buurtvoorzieningen en ontmoetingsplekken. Het vertaalt zich in termen van 'de politiek die de oude wijken in de steek heeft gelaten' en een houding 'politiek is niet voor ons soort mensen' (Blokland, 2000). Pogingen om de afstand tussen burger en politiek (gemeentebestuur) te verkleinen, sociale samenhang in wijken te bevorderen en bewoners participatief bij de publieke zaak te betrekken via burgerpanels, burgerinitiatieven, burgerberaad, portiekgesprekken, buurtschouwen en wijkpanels werken veelal niet bij deze groep afgehaakte burgers. Zo diep zit het wantrouwen en de teleurstelling. Bovendien zijn dergelijke participatieve en interactieve aanpakken meer weggelegd voor mondige, zelfredzame en beteropgeleide burgers die in staat zijn eigen keuzes te maken, daarvoor op te komen en daar desnoods verantwoordelijkheid voor te dragen. De meest kwetsbare groepen worden dus niet bereikt en als dit wel het geval is, raakt hun belang vaak ondergesneeuwd door meer vaardige burgers of de hardste schreeuwers. Uiteraard valt niet te ontkennen dat lokale politici en ambtenaren de laatste jaren gewillig en met de beste bedoelingen de wijken intrekken om naar bewoners te luisteren, zeker in verkiezingstijd. Toch is dit niet voldoende. Want luisteren alleen is iets anders dan concreet gevolg geven en handelen (responsief zijn) naar wat er gehoord is. Zodra dat niet of te weinig gebeurt, daalt de geloofwaardigheid in politiek, bestuur en democratie (Tonkes, 2008).

HERSTEL VAN GESCHOKT VERTROUWEN

De vraag is hoe het geschokte vertrouwen te herstellen? Hoe kunnen op lokaal niveau niet-stemmers ge (re)activeerd worden om daarmee de democratie en democratische legitimiteit te stutten en al te polariserende tendensen te temperen? Deze vragen zijn uiterst actueel met het oog op de aankomende Tweede Kamerverkiezingen op 22 november 2023, waaraan nieuwe partijen als de BoerBurgerBeweging en Nieuw Sociaal Contract meedoen. Beide partijen beloven de

ONGEHOORD EN AFGEHAAKT

overheid te willen hervormen en zich in te zetten om het vertrouwen van de burgers in de politiek te herwinnen. Naar mening van Huijsen (2020) is daartoe in ieder geval een herwaardering nodig van de begrippen gelijkheid, gelijkwaardigheid en solidariteit en 'onze' kijk op democratie en de taakopvatting van een functionele dienstbare overheid. Er moet meer rekening gehouden worden met de beleavingswereld van gewone mensen. Putters (2022) pleit daarom voor een overheid die anders - met een brede integrale blik op welvaart - luistert en kijkt naar de verschillen tussen groepen mensen en probeert die verschillen te verkleinen. Oftewel een overheid en politiek die minder marktgericht en zakelijk denkt en handelt en meer aandacht heeft voor de menselijke maat, gemeenschap en samenlevingsopbouw. Van der Meer en Ham (2022) stellen dat het herstel van verbroken verbindingen tussen burgers, politiek en overheid nodig is om de gevoelens van onbehagen en machteloosheid te doorbreken door in wijken en buurten ontmoetingen te organiseren, te luisteren, ervaringen uit te wisselen, problemen te verkennen en elkaar serieus te nemen. Tjeenk Willink (2021) vindt dat de overheid ruimer (groter) moet denken en in de uitvoering kleiner en begrijpelijker moet doen. Politici behoren zijns inziens een heldere en navolgbare (toekomst)visie te hebben op de samenleving en dienen op verantwoordelijke wijze inhoud te geven aan hun functie als volksvertegenwoordiger om uitholling van democratie te voorkomen. Naar zijn mening is de kwaliteit van overheidsbeleid alleen geloofwaardig als deze vertrekt vanuit visie, samenwerking en verantwoordelijkheid. De afstand tussen politiek, beleid en uitvoering - dus ook tot professionals en burger - is naar smaak van Tjeenk Willink te groot. Uitvoerende professionals merken in hun contacten met bewoners dat beleid bedacht achter bureaus in de praktijk niet altijd goed uitpakt en zijn de afgelopen jaren te zeer in een keurslijf van overheidsnormen, protocollen, aanbestedingsprocedures, registratiedrift en modellen geperst. Het beperkt hun professionele vrijheid en mogelijkheden om aandacht en zorg te besteden aan (kwetsbare) groepen bewoners en individuen. Het is juist de kwaliteit in de uitvoering die de burger direct merkt en die daardoor de geloofwaardigheid in overheid en politiek bepaalt.

ONGEPAST VERBINDEND SOCIAAL (HERSTEL) WERK

Sociaal werkers vormen als uitvoerende publieke professionals een deel van het gezicht van het overheidsbeleid. Volgens Zacka (2017) worden zij in hun dagelijks werk als uitvoerders - *state agents* - geconfronteerd met vraagstukken die de betrouwbaarheid van overheid en politiek raken. Zij hebben van doen met mensen die maatschappelijk dreigen af te haken en weinig of geen geloofwaardigheid hechten aan de democratie, overheid en politiek. Tegelijkertijd behoren sociaal werkers volgens Zacka geen slaafse uitvoerders te zijn van overheidsbeleid en dienen ze als *citizen agents* zaken die sociale ongelijkheid veroorzaken of in stand houden te signaleren.

Vanuit de missie van het sociaal werk moeten zij opkomen voor rechtvaardigheid en waardigheid van kwetsbare groepen burgers, oftewel sociaal werk is een mensenrechtenberoep en vraagt om politiek actorschap. Sociaal werkers zijn feitelijk via hun intermediaire positie en ondersteunende rol voor mensen in kwetsbare omstandigheden de toegangspoort tot het afstandelijke en onpersoonlijke overheidssysteem (Hojtink, 2023; Zacka, 2017). Een systeem dat dankzij falend overheidsbeleid en politiek gekonkel door een deel van de bevolking – bijna de helft – wordt gewantrouwd.

De decentralisatie van het sociaal domein heeft (nog) geen nabije, betrouwbare overheid opgeleverd, getuige de lage opkomstcijfers en het fors aantal niet-stemmers bij gemeentelijke en provinciale verkiezingen. Wat kan het sociaal werk doen om het geschokte vertrouwen in overheid, bestuur en politiek te herstellen? Vanuit hun professionaliteit beschikken sociaal werkers over competenties om in nabijheid inzicht te krijgen in het sociaal kapitaal in de wijk, welke problemen er spelen, welke urgente behoeften er leven en wat er nodig is om verbindingen en vertrouwen te revitaliseren. De uitdaging is om naast preventief en individueel werken steviger in te zetten op een meer collectieve - wijkgerichte - aanpak. Daarbij is het van belang dat sociaal werkers politiserend c.q. agenderend handelen door beleidsmakers en (lokale) politiek te wijzen op structurele belemmeringen, tekortkomingen en de spanningen tussen beleid en uitvoering en hoe deze eventueel in samenspraak met bewoners en belanghebbenden zijn op te lossen (Kremer, 2023).

Terugkijkend naar de geschiedenis van het sociaal werk is dit allesbehalve nieuw. Zo'n werkwijze behoort eigenlijk een kernopgave te zijn van het sociaal werk, maar is helaas de afgelopen decennia in de praktijk en het beroepsonderwijs verwaterd. Historisch gezien hebben sociaal werkers (destijds veelal opbouwwerkers) altijd al als schakel tussen systeem- en leefwereld, gemeenten en bewoners, in soms rommelige, onoverzichtelijke en onvoorspelbare situaties met botsende waarden en belangen hun weg moeten vinden. Spierts (2017) typeert in navolging van Zacka zulke sociaal werkers als improviserende *street level democrats*. Democratisch in de betekenis dat zij bewoners, cliënten en vrijwilligers betrekken bij besluiten en stimuleren om eigen keuzes te maken. Sociaal werkers moedigen in die rol zelfvertrouwen aan en bevorderen daarmee de competenties van bewoners om zich actief in het democratische proces te engageren. Om te kunnen laveren tussen en samen te werken met lokale overheid, politiek, bewoners en cliënten hebben sociaal werkers wel beleid- en politiek sensitieve capaciteiten nodig. Zij moeten als *critical friend* kunnen tegenbewegen en kritisch kunnen reflecteren op overheidsvoornemens ten gunste van mensen in kwetsbare situaties, zodat ook hun stem gehoord wordt. Het vraagt van de sociaal

ONGEHOORD EN AFGEHAAKT

werker moed en durf om verticaal georganiseerde aanpakken en hiërarchische beleidsprocessen te doorbreken, teneinde taaie maatschappelijke kwesties en problemen in gezamenlijkheid op te lossen. Het vraagt verbindende en vervlechtende kwaliteiten en een zekere 'ongepastheid'. Zo'n democratisch ingestelde en improviserende sociaal werker stelt ambtenaren, bestuurders en politici in de gelegenheid daadwerkelijk in contact te komen met de leefwereld van bewoners en vooral met de noden van de niet-gehoorde kwetsbare burgers. 'Ongepast' werken is voorzichtig gesteld een alternatieve vorm van 'sturing'. Anders gezegd, het verbindt dat wat niet vanzelfsprekend is, bespreekt wat onbesproken blijft, en belicht wat onderbelicht is. Daarmee kan ook het vertrouwen tussen de afgehaakt burger en politiek enigszins worden herwonnen (Witte, 2018, 2020).

REFERENTIES

- Beugelsdijk, S. (2021). *De verdeelde Nederlanden. Hoe een perfecte storm een klein land dreigt te splijten (en wat we daaraan kunnen doen)*. Balans.
- Blokland, T. V. (2000). Politiek als curiositeit. Over milieu, dominantie en politieke participatie. In F. Hendriks & P. Tops (Red.), *Stad in spagaat. Institutionele innovatie in het stadsbestuur* (pp. 81–95). Van Gorcum.
- Bovens, M., & Wille, A. (2011). *Diploma-democratie. Over de spanning tussen meritocratie en democratie*. Bert Bakker.
- Bovens, M., Dekker, P., & Tiemeijer, W. (2014). *Gescheiden werelden. Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland*. Sociaal en Cultureel Planbureau en Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Dekker, P. (2002). *Niet-stemmers. Een onderzoek naar achtergronden en motieven in enquêtes, interviews en focusgroepen*. Sociaal en Cultureel Planbureau. SDU.
- Dekker, P. (Eindred.). (2022). *Politieke participatie in Nederland*. Het Wereldvenster.
- De Voogd, J., & Cuperus, R. (2021). *Atlas van afgehaakt Nederland. Over buitenstaanders en gevestigden*. Ministerie van Binnenlandse Zaken & Koninkrijksrelaties.
- Fukuyama, F. (1995). *Trust: the social virtue and the creation of prosperity*. Free Press.
- Hellema, D. (2012). *Nederland in de jaren zeventig*. Boom.
- Hojtink, M. (2023). Politiek actorschap. In L. Veldboer, e.a. (Red.), *Lexicon. Nabijheid en sociaal werk* (pp. 221–230). VanGennep.
- Huijsen, C. (2020). *Ode aan het klootjes volk. Populisme als smoesje van een falende elite*. Prometheus.
- Huntington, S. P. (1974). Post-industrial politics: how benign will it be? *Comparative Politics*, 6(2), 163–191. <https://doi.org/10.2307/421460>

- Hurenkamp, M., & Duyvendak, J. W. (2022). *De macht der gewoonte. Populisme in de polder*. UAP.
- Knepper, S., & Kortenray, J. (Reds.). (2008). *De vertrouwenscrisis. Over het krakend fundament van de samenleving*. Meulenhoff.
- Kremer, M. (2023). Vertrouwen. In L. Veldboer, e.a. (Red.), *Lexicon. Nabijheid en sociaal werk* (pp. 40–49). VanGennep.
- Kromhout, M., Van Echteld, P., & Feijten, P. (2020). *Sociaal domein op koers? Verwachtingen en resultaten van vijf jaar decentraal beleid*. Sociaal Cultureel Planbureau.
- Meadows, D. L. (1972). *Grenzen aan de groei*. Aula Pockets.
- Palm, J. (2017). *De gewone man. Een kleine mensheidsgeschiedenis*. Atlas Contact.
- Putters, K. (2019). *Veenbrand. Smeulende kwesties in de welvarende samenleving*. Prometheus.
- Putters, K. (2022). *Het einde van de BV Nederland. Over de noodzaak van een verhaal voor onze samenleving*. Prometheus.
- Schnabel, P. (2018). *Met mij gaat het goed, met ons gaat het slecht. Het gevoel van Nederland*. Prometheus.
- Spierts, M. (2017). *Pleidooi voor democratisch sociaal werk*. Marie Kamphuis-lezing.
- Thomassen, J. (Eindred.) (2000). *Politieke veranderingen in Nederland, 1971–1998. Kiezers en de smalle marge van de politiek*. SDU.
- Tjeenk Willink, H. (2021). *Kan de overheid crises aan? Waarom het belangrijk is om groter te denken en kleiner te doen*. Prometheus.
- Tonkes, E. (2008). *Mondige burgers, getemde professionals. Marktwerving en professionaliteit in de publieke sector*. VanGennep.
- Turpijn, J. (2011). *80's dilemma. Nederland in de jaren tachtig*. Bert Bakker.
- Turpijn, J. En Van Galen, J. J. (2022). *Wij en het Ik-tijdperk*. Wereldbibliotheek.
- Van den Brink, G. (2002). *Mondiger of moeilijker. Een studie naar de politieke habitus van hedendaagse burgers*. SDU.
- Van der Meer, J., & Ham, M. (2022). *Niet boos maar machteloos. Twintig jaar onderzoek naar de boze burger*. VanGennep.
- Van Gunsteren, H. (2022). *De belofte van politiek. Hoe burgers hoop levend kunnen houden*. VanGennep.
- Van Ostaaijen, J. (2018). *Tussen eerste overheid en tweederangsdemocratie. Het functioneren van de lokale democratie in Nederland*. Boom Bestuurskunde.
- Vollaard, H., De Blok, L., Den Ridder, J. & Jansen, G. (Red.). (2023a). *De lokale niet-stemmer. Een analyse van de lage opkomst bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2022*. Geraadpleegd op 11 oktober 2023, van <https://rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2022/10/10/de-lokale-niet-stemmer>

ONGEHOORD EN AFGEHAAKT

- Vollaard, H., Den Ridder, J., De Blok, L., & Jansen, G. (2023b). *Lage opkomst bij gemeenteraadsverkiezingen 2022 opnieuw door gebrek aan interesse en vertrouwen*. Stuk Rood Vlees. Geraadpleegd op 11 oktober 2023, van <https://stukroodvlees.nl/lage-opkomst-bij-gemeenteraadsverkiezingen-2022-opnieuw-door-gebrek-aan-interesse-en-vertrouwen/>
- Vrooman, C., Gijsberts, M., & Boelhouwer, J. (2014). *Vershil in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2014*. Sociaal en Cultureel Plan Bureau.
- Vrooman, C., Boelhouwer, J., Iedema, J., & Van der Torre, A. (2023). *Eigentijdse ongelijkheid De postindustriële klassenstructuur op basis van vier typen kapitaal. Vershil in Nederland 2023*. Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Witte, T. (2006). Gemankeerd burgerschap. Het democratisch onbehagen van jongeren. In T. Notten (Red.), *Een omgekeerd generatieconflict? De jeugd verdient de toekomst* (pp. 53–61). Garant.
- Witte, T. (2018). Tussenwerken: een sociaal innoverende werkvorm voor professional en beleidsambtenaar. In P. M. Karré, H. Dagevos, & G. Walraven (Red.), *Sociale innovatie in de praktijk. Zoeken naar nieuwe antwoorden op maatschappelijke vraagstukken* (pp. 93–106). Van Gorcum.
- Witte, T. (2020). Sociaal activistische professionals en de professionaliteit van het onaangepaste. In G. Walraven, S. Van der Pas, I. de Vries, & P. M. Karré (Red.), *Sociaal ondernemen en ondernemerschap in het sociaal domein* (pp. 39–50). Boom.
- Zacka, B. (2017). *When the State meets the Street. Public Service and Moral Agency*. Belknap/Harvard.